

Звіт

у рамках проєкту «Збереження природної спадщини заради життя в Україні»
(акронім ConNaturLIFE Ukraine, № 101148569 — LIFE23-PRE-CZ-ConNaturLIFE Ukraine)

Автори:	Ева Кніжаткова, Петр Рот, Їндржих Хлапек, Тереза Кушнірова	
Номер пакету:	Робочого	WP2
Назва пакету:	Робочого	Спільний законодавчий простір України та ЄС у сфері охорони природи
Номер та назва заходу:	Т.2.2 Практична трансформація Смарагдової мережі в мережу Natura 2000	
Номер і назва результату:	D2.17 Керівні принципи щодо управління видами та оселищами	
Термін виконання:	Січень 2026	

Зміст

Резюме.....	2
Вступ	3
Принципи управління видами та оселищами.....	4
Рекомендовані кроки для України.....	8
Структура та зміст керівних принципів	9
Джерела та додаткові ресурси	10
Додатки.....	11

Застереження:

Проект співфінансується Європейським Союзом. Висловлені погляди та думки є виключно позицією автора(ів) і не обов'язково відображають офіційну позицію Європейського Союзу або CINEA (Виконавче агентство з питань клімату, інфраструктури та довкілля — орган, що здійснює надання грантів у межах програми LIFE). Ані Європейський Союз, ані орган, що надає грант, не несуть відповідальності за ці погляди та думки.

Резюме

Основною метою цього звіту є надання керівних принципів щодо управління видами та оселищами на природоохоронних територіях, а також визначення кроків, необхідних для забезпечення функціонування ефективної системи управління збереженням ділянок (ділянок мережі Natura 2000 та/або територій Смарагдової мережі, для яких відповідні види й оселища зазначені у стандартних формах даних) відповідно до вимог природоохоронного законодавства ЄС. Крім того, у звіті наведено приклади таких принципів для окремих пріоритетних (флагманських) оселищ і видів.

Цей звіт підготовлено в межах проекту ЄС LIFE «Збереження природної спадщини заради життя в Україні», робочий пакет 2 — «Спільний законодавчий простір України та ЄС у сфері охорони природи».

У звіті стисло узагальнено вимоги Оселищної директиви та Пташиної директиви щодо управління оселищами та видами в контексті України.

У звіті чітко визначено такі ключові кроки:

1. Розроблення загальних керівних принципів щодо управління видами та оселищами, які мають створити спільну базову основу для подальшого розроблення планів управління для окремих ділянок мережі Natura 2000 / Смарагдової мережі. Такі принципи повинні для кожного виду (або групи видів) та оселищ містити структуровану й стислу інформацію про їхню екологію та поширення, основні загрози, а також пропонувати заходи охорони та збереження. Як додатки до цього звіту вже підготовлено відповідні керівні принципи для п'яти обраних оселищ і двох видів, відібраних з урахуванням рівня загрози, репрезентативності та поширення.
2. Поступове розроблення планів управління для окремих ділянок на основі зазначених принципів із урахуванням специфічних для кожної ділянки цілей та пропозицій відповідних заходів збереження, узгоджених із загальними рекомендаціями, викладеними в керівних принципах. До моменту, поки плани управління не будуть розроблені для всіх ділянок, ці принципи мають слугувати основою для планування будь-яких конкретних заходів збереження на природоохоронних територіях, зокрема на ділянках мережі Natura 2000 / Смарагдової мережі.

Вступ

Дотепер в Україні здійснювалося формування Смарагдової мережі, створеної на основі резолюцій і рекомендацій Бернської конвенції Ради Європи. У разі набуття Україною членства в Європейському Союзі **Смарагдова мережа має бути трансформована в мережу Natura 2000**, сформовану відповідно до вимог Пташиної та Оселищної директив ЄС. Обидві мережі є подібними за своєю метою та багатьма принциповими аспектами, водночас вони суттєво відрізняються за фокусом (цільові типи оселищ і види, які частково різняться в обох мережах, хоча, особливо щодо переліків видів, між ними існує відносно значне перекриття) та методологією формування. Тому з огляду на майбутні вимоги ЄС доцільно зосереджувати увагу на типах оселищ і видах мережі Natura 2000, а не лише на тих, що наразі охоплюються Смарагдовою мережею.

Слід також нагадати про ще одну суттєву відмінність між Смарагдовою мережею та мережею Natura 2000 у частині **збереження птахів**. Якщо в межах Смарагдової мережі необхідно ідентифікувати конкретні види птахів, включені до однієї з рекомендацій Бернської конвенції, на кожній території їх поширення, то методологія формування територій для охорони птахів у мережі Natura 2000 — так званих Спеціальних захищених територій (SPA) відповідно до Пташиної директиви — є іншою. Такі території визначаються та створюються окремо від територій, призначених для збереження типів оселищ і видів, на основі спеціальних орнітологічних критеріїв.

Смарагдові території та ділянки мережі Natura 2000 мають **спільну мету**: забезпечити довгострокове існування цільових типів оселищ і видів або, у разі їхнього незадовільного стану, поліпшити його до рівня, що вважається прийнятним з екологічної та природоохоронної точок зору.

Відповідно, території обох мереж потребують **управління збереженням** — або з метою підтримання наявного стану, або для його поліпшення. Для обох мереж таке управління, яке може потребувати значних ресурсів, вимагає чітких принципів, що ґрунтуються на екологічних вимогах конкретних цільових типів оселищ і видів у межах кожної визначеної території. Спільним підходом обох мереж є управління територіями відповідно до **планів управління, розроблених для конкретних територій**.¹

Такі плани управління повинні мати уніфіковану структуру та ґрунтуватися на перевірній логіці, підтвердженій обов'язковими положеннями Оселищної директиви. Для кожної території мають бути визначені **специфічні цілі збереження** для кожного цільового типу оселищ і виду², після

¹ Для Natura 2000 такі плани управління не є обов'язковими, однак Оселищна директива рекомендує їх як основний можливий інструмент; крім того, загальноєвропейський досвід підтвердив, що такі плани управління, розроблені для конкретних територій, є найефективнішими інструментами управління територіями незалежно від їх назв, які можуть відрізнятися між державами-членами ЄС.

² У деяких випадках, особливо на великих природоохоронних територіях, також може бути доцільним визначення цілі або цілей збереження, що стосуються території або її частини загалом. Однак для територій мереж Смарагдової та Natura 2000, які завжди створюються для конкретних типів оселищ і видів, така загальна ціль збереження не може бути достатньою, оскільки ефективне управління територією потребує впровадження конкретних заходів, заснованих на цілях збереження, і такі заходи навряд чи можуть бути однаковими для всіх типів оселищ і видів у межах природоохоронної території.

чого мають бути запропоновані відповідні **заходи збереження**, що дають змогу досягти цих цілей у розумні строки.

Цілі збереження, за своєю суттю, можуть бути двох основних типів: **підтримання** наявного стану та/або його **поліпшення** (або навіть відновлення). Для досягнення таких цілей необхідне управління збереженням, яке, з одного боку, має бути територіально специфічним, а з іншого — відповідати екологічним вимогам конкретних типів оселищ або видів (або їхніх груп у разі подібності екології). Практика показує, що для кожної групи типів оселищ і для вищих таксономічних або екологічних груп видів можливо сформулювати керівні принципи управління на базовому рівні управлінських документів, з метою підтримання наявного стану, що також є мінімальною ціллю збереження відповідно до статті 6(2) Оселищної директиви.

У Чеській Республіці, а також у деяких інших державах-членах ЄС, добре зарекомендувала себе практика розроблення таких **загальних принципів управління або керівних принципів**, насамперед для типів оселищ, які можуть бути об'єднані в більші групи (наприклад, водні оселища, луки, чагарники, ліси). Для видів зазвичай потрібна більша деталізація, хоча і для окремих їхніх груп також можуть бути встановлені загальні принципи управління (наприклад, для водних амфібій, великих ссавців тощо). У випадках, коли для окремих територій необхідний більш амбітний підхід — поліпшення або відновлення, — такі принципи також є корисними, оскільки вони описують **базові екологічні вимоги кожного типу оселищ і виду, яких необхідно дотримуватися в будь-якій діяльності з відновлення**.

Принципи управління видами та оселищами

Обидві природоохоронні директиви ЄС були розроблені в різні періоди, за різних політичних умов і різними авторами. Крім того, на момент підготовки та ухвалення Пташиної директиви (1979 рік) пріоритети тодішнього Європейського економічного співтовариства були зосереджені на питаннях, далеких від охорони природи. Це надало авторам проекту директиви відносну свободу формулювань, що призвело до дещо нечіткого тексту з непослідовним використанням різних термінів (зокрема protection, preservation, conservation), який було складно застосовувати для конкретних практичних дій на місцях. Процес підготовки Оселищної директиви, що відбувався на 13 років пізніше, уже здійснювався під пильним контролем 12 держав-членів, які врахували досвід 1979 року. Саме тому положення Оселищної директиви, що стосуються управління територіями, є значно чіткішими та зосередженими виключно на ділянках мережі Natura 2000, на відміну від значно ширшого підходу Пташиної директиви, яка охоплює оселища птахів та їх управління на території всієї країни, майже не розрізняючи природоохоронні території та відкритий ландшафт (див. рамку 1). Водночас практичний досвід показав, що застосування таких управлінських заходів у відкритому ландшафті має радше декларативний характер, оскільки Пташина директива не містить законодавчих інструментів, які дозволяли б впроваджувати управління збереженням на територіях поза межами заповідних ділянок. Крім того, навіть фінансове навантаження, пов'язане з управлінням оселищами птахів у відкритому ландшафті на рівні окремих держав, навряд чи було б прийнятним.

Рамка 1: Порівняння положень щодо управління збереженням Пташиної та Оселищної директив

Стаття 3 Пташиної директиви

Стаття 6(1) Оселищної директиви

<p>1. З урахуванням вимог, зазначених у статті 2, держави-члени повинні вживати необхідних заходів для збереження, підтримання або відновлення достатнього різноманіття та площі оселищ для всіх видів птахів, зазначених у статті 1.</p> <p>2. Збереження, підтримання та відновлення біотопів і оселищ повинні включати насамперед такі заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) створення природоохоронних територій; b) утримання та управління відповідно до екологічних потреб оселищ як у межах, так і поза межами заповідних зон; c) відновлення зруйнованих біотопів; d) створення біотопів. 	<p>1. Для Спеціальних територій збереження держави-члени встановлюють необхідні заходи збереження, що включають, за потреби, відповідні плани управління, спеціально розроблені для цих територій або інтегровані в інші плани розвитку, а також належні нормативні, адміністративні чи договірні заходи, які відповідають екологічним вимогам типів природних оселищ Додатка I та видів Додатка II, наявних на цих територіях.</p> <p>2. Держави-члени повинні вживати відповідних заходів для запобігання у Спеціальних територіях збереження погіршенню стану природних оселищ і оселищ видів, а також турбуванню видів, для яких ці території були визначені, настільки, наскільки таке турбування може мати суттєве значення з огляду на цілі цієї Директиви.</p>
	<p>Стаття 7 Оселищної директиви</p>
	<p>Зобов'язання, що випливають зі статті 6(2), (3) і (4) цієї Директиви, замінюють будь-які зобов'язання, що випливають з першого речення статті 4(4) Директиви 79/409/ЄЕС щодо територій, класифікованих відповідно до статті 4(1) або аналогічно визнаних відповідно до статті 4(2) цієї Директиви.</p>

З порівняння обох директив випливає, що основним фокусом управління на ділянках мережі Natura 2000 має бути ефективне управління збереженням, спрямоване — як мінімальна обов'язкова вимога — на довгострокове підтримання стану конкретних типів оселищ і видів, для яких ці ділянки були визначені на момент їх офіційного оголошення (відповідно до статті 6(2) Оселищної директиви це також застосовується до захищених територій для птахів). У побутовому вжитку це часто називають «**заборонаю погіршення стану територій**». Забезпечення цього має здійснюватися шляхом реалізації положень статті 6(1) Оселищної директиви, які мають передувати визначенню специфічних для кожної ділянки цілей збереження, описаних у попередньому розділі. Формально ця норма не застосовується до територій, визначених виключно для охорони птахів; водночас вимогу статті 3, пункту 2, підпункту b) Пташиної директиви навряд чи можна тлумачити інакше, ніж положення статті 6(1) Оселищної директиви. Отже, у повній відповідності як до теорії збереження біорізноманіття, так і до практичного досвіду, накопиченого в державах-членах ЄС протягом останніх десятиліть, кожна ділянка мережі Natura 2000 повинна мати чітко визначені цілі збереження, які щонайменше

забезпечують довгострокове підтримання її типів оселищ і видів. Досягнення цих цілей можливе шляхом розроблення та подальшого регулярного впровадження відповідних заходів зі збереження, що відповідають екологічним вимогам цих типів оселищ і видів.

Не викликає сумнівів, що ключову роль у виконанні цих зобов'язань відіграють **плани управління** для ділянок мережі Natura 2000. Вони є специфічними для кожної конкретної ділянки³, та відображають її унікальні умови. Розроблення таких індивідуалізованих планів управління для всіх ділянок є тривалим процесом, який у кожній країні жорстко обмежений кількістю та доступністю відповідних експертів, а також фінансовими можливостями. Тому максимально ефективне використання як людських, так і фінансових ресурсів є ключовою вимогою. Ще однією важливою вимогою є те, щоб підходи до управління, обрані для конкретних типів оселищ і видів, були однаковими для однакових типів оселищ і видів — на основі їхніх відомих екологічних вимог і вже підтвердженої практичної здійсненності. Плани управління для ділянок мережі Natura 2000 часто розробляються різними управителями територій без належної координації, особливо в країнах із недостатньо розвиненими центральними інституціями охорони природи. За таких умов наявність керівних принципів, що описують уніфіковані рекомендовані підходи до управління (тобто заходи зі збереження) для конкретних типів оселищ і видів або, в обґрунтованих випадках, для їхніх груп з ідентичною або дуже подібною екологією, може суттєво допомогти у плануванні управління. З одного боку, кожен план управління, специфічний для певної ділянки, має відображати її унікальні умови, тому майже ніколи неможливо просто механічно перенести рекомендовані підходи з таких принципів до конкретного плану управління. З іншого боку, якщо такі принципи існують і мають високу якість (а їх практичне впровадження уже підтверджено), вони можуть бути використані для розроблення планів управління навіть фахівцями, які не є вузькими спеціалістами з конкретних видів або типів оселищ і яким іноді може бракувати детальних наукових знань, але які мають глибокий і тривалий практичний досвід у сфері збереження природи.

Зазвичай такі **керівні принципи з управління** не можуть бути безпосередньо перенесені з однієї країни до іншої через часті відмінності навіть між сусідніми державами, які мають подібні природні умови. Метою цього документа є окреслення напряму, у якому в найближчому майбутньому в Україні можуть бути розроблені такі керівні принципи з управління, придатні для використання як на територіях Смарагдової мережі, так і на ділянках мережі Natura 2000. Ми переконані, що поширення практично підтвердженого досвіду Чеської Республіки в поєднанні з досвідом деяких інших країн може стати джерелом натхнення для розроблення українських керівних принципів з управління (див. Рамку 2).

Рамка 2 Приклади та посилання на опубліковані в Чехії та Словаччині керівні принципи й стандарти щодо управління видами та оселищами

Країна, рік, назва та спрямованість керівних принципів	URL
--	-----

³ Деякі Держави-члени ЄС з різних причин вирішили розробляти плани управління для груп територій зі схожими характеристиками або розташованих у певних географічних регіонах. Такий підхід не суперечить необхідності поділу таких планів на розділи, присвячені конкретним територіям, як і у випадку планів управління, що розробляються окремо для кожної території.

Чехія (постійно оновлюються): стандарти практик управління (деякі також доступні англійською мовою, наприклад: «Fish Passes» — рибопропускні споруди, «River management including bank vegetation» — управління річками, включно з прибережною рослинністю, «Grazing» — випасання, «Moving of grasslands» — косіння луків, «Restoration of grasslands using regional seed mixtures» — відновлення луків із використанням регіональних сумішей насіння, «Installing and operating mobile seasonal barriers along roads to protect amphibians» — встановлення та експлуатація мобільних сезонних бар'єрів уздовж доріг для захисту земноводних, «Management of selected alien plant species» — управління окремими чужорідними видами рослин та багато інших).	https://aopk.gov.cz/platne-standardy
Словаччина (2022): керівні принципи управління видами та оселищами “Zásady starostlivosti o biotopy európskeho významu a biotopy druhov európskeho významu v územiach európskeho významu”	https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/natura2000/zasady-starostlivosti-2022.pdf
Чехія (2024): керівні принципи управління видами птахів “Zásady péče o předměty ochrany ptáčích oblastí”	https://knihovna.nature.cz/#!/records/8739266c-2f41-485a-a721-d9a745dedc1e
Чехія (2008): керівні принципи управління видами “Zásady managementu stanovišť druhů v evropsky významných lokalitách soustavy Natura 2000”	https://mzp.gov.cz/cz/agenda/priroda-a-krajina/natura-2000/odborne-podklady-a-metodiky/zasady-managementu-stanovist-druhu
Чехія (2004): керівні принципи управління нелісовими оселищами “Zásady péče o nelesní biotopy v rámci soustavy Natura 2000”	https://mzp.gov.cz/cz/agenda/priroda-a-krajina/natura-2000/odborne-podklady-a-metodiky/zasady-pece-o-nelesni-biotopy-v
Чехія (2006): керівні принципи управління лісовими оселищами “Pravidla hospodaření pro typy lesních přírodních stanovišť v EVL”	https://mzp.gov.cz/cz/agenda/priroda-a-krajina/natura-2000/odborne-podklady-a-metodiky/pravidla-hospodareni-pro-typy

Багато важливих додаткових ресурсів щодо управління ділянками мережі Natura 2000 доступні на офіційному вебсайті Європейського Союзу, присвяченому цій темі.⁴

⁴ https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/natura-2000/managing-and-protecting-natura-2000-sites_en

Рекомендовані кроки для України

Оскільки на сьогодні в Україні відсутні плани управління для будь-якої території Смарагдової мережі (наразі лише Пирятинський об'єкт Смарагдової мережі має відповідний план), доцільно скористатися досвідом Чеської Республіки та Словацької Республіки у сфері управління збереженням і як перший крок **розробити Керівні принципи щодо управління видами та оселищами**. Такі принципи описано в наступному розділі цього звіту. У додатках до звіту вже підготовлено сім модельних керівних принципів для окремо відібраних видів і оселищ як приклади. Рекомендується продовжити цю роботу та надалі розробляти й деталізувати такі керівні принципи з аналогічною структурою для всіх об'єктів (або принаймні для груп видів і типів оселищ), які включені до Стандартних форм даних (SDF) територій Смарагдової мережі та/або майбутніх ділянок мережі Natura 2000.

Наступним кроком рекомендується **проведення консультацій щодо керівних принципів із ключовими заінтересованими сторонами**. Важливо налагодити комунікацію з основними групами землевласників і землекористувачів на загальнодержавному рівні (зокрема з органами державного лісового господарства, органами управління водними ресурсами тощо). Хоча кожен із цих секторів керується власними принципами та цілями, у процесі управління природоохоронними територіями (включно з територіями Смарагдової мережі та мережі Natura 2000) необхідним є досягнення консенсусу принаймні щодо базових принципів управління. У чеському прикладі загальні керівні принципи з управління лісами були навіть підготовлені у співавторстві з державним лісгосподарським підприємством та асоціацією приватних власників лісів (разом із лісгосподарським науково-дослідним інститутом), що дозволило сформулювати базові та загальноприйнятні принципи ведення лісового господарства на ділянках мережі Natura 2000. Певною мірою це був компроміс, однак, як зазначено в самих принципах, для окремих територій може бути необхідним більш спеціалізоване управління (та більш суворий режим). Визначення таких підходів є завданням планів управління конкретними ділянками, які знову ж таки мають розроблятися із залученням відповідних заінтересованих сторін на місцях. Найкращі практики комунікації із заінтересованими сторонами на ділянках мережі Natura 2000, засновані на досвіді Чеської Республіки та викладені англійською мовою, наведені у відповідному джерелі.⁵

Публічний доступ до відповідної інформації є надзвичайно важливим; тому рекомендується **оприлюднити** ці керівні принципи на веб-сайті Міністерства (із необмеженим у часі доступом, незалежним від політичних змін у структурі органів державного управління).

Продовжити розроблення **індивідуальних планів управління** для різних природоохоронних територій, при цьому зазначені керівні принципи мають використовуватися як обов'язкова мінімальна основа під час підготовки таких планів.

До моменту розроблення планів управління для кожної території керівні принципи також слід використовувати для **планування заходів із збереження та розроблення природоохоронних проєктів на відповідних територіях**.

⁵ <https://www.jednapriroda.cz/wp-content/uploads/2023/08/Best-communication-practices-in-nature-conservationv2.pdf>

Окремим питанням, яке значно виходить за межі цього документа, є фінансовий аспект пошуку ресурсів для фінансування запланованих заходів збереження. Вкрай важливо, за можливості, **інтегрувати** основні принципи збереження видів і оселищ, визначені у керівних принципах, до загальнодержавних програм, політик і систем підтримки (зокрема у сферах лісового господарства, сільського господарства, рибного господарства, управління водотоками та прибережними територіями).

Структура та зміст керівних принципів

Структура:

Для кожного об'єкта (типу оселища або групи типів оселищ; виду або групи видів) використовується заздалегідь визначена структура:

1. Назва/код
2. Номенклатура (для типів оселищ — відповідні класифікації згідно з Резолюцією № 4 Бернської конвенції, Додатком I Оселищної директиви та Національним каталогом біотопів України)
3. Екологія та поширення
4. Загрози
5. Принципи управління та охорони

Відібрані оселища та види у додатках:

У додатках до цього звіту наведено окремі керівні принципи для п'яти типів оселищ (ліси, луки та болота) і двох видів (одного виду тварин і одного виду рослин).

Відібрані типи оселищ охоплюють широкий спектр підходів, які необхідно застосовувати для підтримання ступеня збереження на відповідних територіях. Загалом ступінь збереження означає, що природні умови для всіх типових видів певного оселища зберігаються (або відновлюються) з метою підтримання його екологічної цілісності в часі та просторі. Таким чином, стан конкретного оселища, зафіксований на момент визначення меж території та її включення до мережі Natura 2000, має підтримуватися або покращуватися, але не погіршуватися. Цей принцип було враховано під час формулювання принципів управління та охорони для кожного природного оселища.

Наприклад, лучні оселища, які сформувалися та/або еволюціонували внаслідок тривалої господарської діяльності людини (сінокосіння, випасання худоби), потребують регулярного управління для збереження їх видового складу. Натомість для видів, пов'язаних із буковими лісами (та іншими гірськими лісовими типами оселищ), найкращим підходом переважно є режим невтручання. У випадку заплавних лісів рекомендується поєднання підходу невтручання з практиками, що імітують традиційні форми господарювання.

Болота, які переважно осушувалися для сільськогосподарського використання або розроблялися для видобування торфу, є ще одним показовим прикладом, коли досягнення або відновлення екологічно необхідних умов потребує суттєвого поліпшення водного режиму, тобто добре спроектованих заходів відновлення, адаптованих до конкретної території.

Серед видів було обрано балобана (*Falco cherrug*), який представляє вид, що перебуває під глобальною загрозою зникнення, для якого степовий регіон та його екосистеми є критично важливими, а також зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*) — вид, що вирізняється високою чутливістю до змін у землекористуванні.

Загалом під час відбору основну увагу було зосереджено на типах оселищ і видах, які представлені як у Смарагдовій мережі, так і у (майбутніх) ділянках Natura 2000 в Україні, перебувають під загрозою та мають «флагманський» потенціал. Щодо відібраних видів, перевага надавалася тим, вимоги до управління якими не охоплюються управлінням відповідними оселищами.

Важлива примітка:

Ці керівні принципи є загальною базовою основою. У випадках, коли ділянки Natura 2000 / Смарагдової мережі перекриваються з іншими національно визначеними природоохоронними територіями, застосовується режим охорони та план управління відповідної природоохоронної території, якщо він є більш суворим або більш спеціалізованим, особливо у випадку лісових оселищ.

Плани управління для національних природоохоронних територій під час їх оновлення повинні враховувати потреби видів і оселищ, але можуть передбачати більш конкретні та суворі правила управління для кожної окремої території залежно від категорії природоохоронної території.

Щодо нелісових оселищ, запропоновані заходи становлять екологічний оптимум для підтримання їх стану і повинні застосовуватися на всій території ділянки незалежно від рівня охорони з урахуванням місцевих умов.

Джерела та додаткові ресурси

Чеські та словацькі керівні принципи щодо управління видами та оселищами — див. Блок 2 вище.

Чеські стандарти здійснення природоохоронних заходів управління у різних сферах (зокрема косіння, випасання, управління водотоками, управління чужорідними видами), більшість із яких також доступні англійською мовою: <https://aopk.gov.cz/platne-standardy>

Чеські рекомендації щодо мертвої деревини на природоохоронних територіях:
<https://mzp.gov.cz/cz/agenda/priroda-a-krajina/zvlaste-chranena-uzemi/metodicke-materialy-a-ostatni-dokumenty/metodicky-3>

Праліси та старовікові ліси в Європейському Союзі:
https://environment.ec.europa.eu/publications/guidelines-defining-mapping-monitoring-and-strictly-protecting-eu-primary-and-old-growth-forests_en

Абдулоєва О.С., Вашеняк Ю.А., Коваленко О.А., Костюшин В.А., Ласак Р., Подобайло А.В., Шеффер Я. (2018): План управління Смарагдовим об'єктом «НПП Пирятинський» /Management plan for Emerald Site “NNP Pyriatynskyi”.

Anonymous (2018): План управління спеціальними територіями збереження верхових боліт на національному рівні на 2017–2022 роки. Служба національних парків і дикої природи, Департамент культури, спадщини та Гельтахту, Ірландія.

https://www.npws.ie/sites/default/files/publications/pdf/National%20Raised%20Bog%20SACs%20Management%20Plan%202017_2022%20%28WEB_English%29.pdf

Anonymous (2019): Оселище Natura 2000 7230 — Лужні болота. Доступно за посиланням: <https://www.natuurpunt.be/projecten/life-green-valleys-english>

BirdLife International (2021): European Red List of Birds. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Kovács, A., Williams, N. P. and Galbraith, C. (2014): Saker Falcon *Falco cherrug* Global action plan (SakerGap), including a management and monitoring system, to conserve the species. Raptors MoU technical publication no. 2. CMS technical Series no. 31. Coordinating Unit - CMS Raptors MoU, abu Dhabi, United Arab Emirates.

Національний каталог біотопів України (2018). За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. — К.: ФОП Клименко Ю.Я., 442 с.

Червона книга України. Тваринний світ, рослинний світ та гриби, що перебувають під загрозою зникнення (2009 / оновлено 2021). Національна комісія з питань Червоної книги України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та Національна академія наук України, Київ, Україна. Доступно за посиланням: <https://redbook-ua.org>

Šefferova Stanova V., Šeffer J. & Janak M. (2008): Management of Natura 2000 habitats. 7230 Alkaline fens. European Communities. Available at: http://votaniki.gr/wp-content/uploads/2018/09/7230_Alkaline_fens.pdf

Додатки

Додаток 1 – Керівні принципи для 6210 (лучні оселища)

Додаток 2 – Керівні принципи для 7110 та 7120 (верхові болота)

Додаток 3 – Керівні принципи для 7230 (лужні болота)

Додаток 4 – Керівні принципи для 92A0 (тополево-вербові ліси)

Додаток 5 – Керівні принципи для 9110 та/або 9130 (букові ліси)

Додаток 6 – Керівні принципи для *Cypripedium calceolus* (зозулині черевички справжні)

Додаток 7 – Керівні принципи для *Falco cherrug* (балобан)

Подяки

Автори щиро вдячні д-р Анні Куземко та колегам з UNCG за цінні зауваження та редагування текстів.

ДОДАТОК 1 – Керівні принципи для типу оселища 6210

Natura 2000 (тип оселища Додатка I): Напівприродні ксерофітні трав'яні угруповання й чагарникові фації на вапнякових субстратах (Festuco-Brometalia) (* оселища, важливі для орхідних)

Резолюція № 4 Бернської конвенції: E1.2 Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи.

Номенклатура, що використовується в Україні (НКБУ): - T1.3.1 Лучні степи на рендзинах; T1.3.2 Лучні степи на чорноземах.

Екологія та поширення (за НКБУ)

T1.3.1 – Біотопи формуються переважно на досить крутих (10–50°) схилах яружно-балкових систем або долин річок. У північній частині ареалу можуть займати схили південної та східної експозиції, однак переважно — північної та західної. У північній частині лісостепової зони приурочені до верхніх частин схилів, на решті території — до різних частин схилів до їх підніжжя. Материнськими породами переважно є вапняки та інші карбонатомісні породи — мергелі, гіпси, крейда. Ґрунти переважно малопотужні, багаті на карбонати, з високим вмістом гумусу та досить високим рівнем рН. В Україні поширені у Центральноєвропейській провінції (Гологоро-Кременецький кряж, Опілля, Покуття, Розточчя, Волинська височина); Паннонській провінції (Закарпатська низовина); Східноєвропейській лісостеповій провінції (у межах Західного, Північного та Центрального Поділля).

T1.3.2 – У лісостеповій зоні біотопи формуються у верхніх і середніх частинах помірно крутих схилів, переважно південної експозиції. У степовій зоні — у нижніх частинах схилів, переважно північної експозиції, а також у зниженнях рельєфу. Ґрунти представлені типовими малогумусними та середньогумусними чорноземами, місцями еродованими, з високим вмістом карбонатів, сформованими на лесах і вапняках. В Україні цей тип оселища поширений у Центральноєвропейській провінції, Східноєвропейській лісостеповій провінції та Причорноморсько-Приазовській степовій провінції.

Загрози

Безпосереднє знищення оселищ унаслідок розорювання, заліснення або забудови.

Інтенсифікація використання лучних угідь, перевипасання, неконтрольовані регулярні весняні випалювання, зміна структури фітоценозів унаслідок несвоєчасного сінокошення. Важливим чинником евтрофікації також можуть бути атмосферні випадіння азоту та вплив прилеглих сільськогосподарських територій.

З іншого боку, загрозу часто становить і тривала відсутність управління, що призводить до розвитку природної сукцесії, накопичення органічної речовини, заростання чагарниками та деревами, а також поширення високотрав'я.

Зміна складу рослинних угруповань унаслідок інвазії чужорідних видів (наприклад, *Solidago canadensis*, *Phalacrolooma annuum*).

Принципи управління та охорони

- Випасання та сінокосіння або їх поєднання — цей тип оселища передбачає широкий спектр можливих варіантів управління, що визначаються історичними практиками використання та природними умовами.
- Косіння один раз на рік у період з червня до середини серпня з подальшим висушуванням і вилученням біомаси. Під час кожного косіння певну частину площі оселища (наприклад, $\frac{1}{4}$) слід залишати без втручання. Такі тимчасово залишені ділянки мають чергуватися, тобто не повинні залишатися без управління більше одного–двох років.
- Після першого косіння допускається випасання за умови рівномірного розподілу тварин по території ділянки.
- Екстенсивний випас овець, кіз і великої рогатої худоби з навантаженням 0,3–0,6 умовних голів худоби⁶/га у період з квітня до червня. На ділянках, де трапляються орхідні або інші рідкісні види рослин і тварин (наприклад, безхребетні), доцільно переносити випасання на пізніший період (або на осінь). Випасання повинно бути рівномірно розподілене по території. Після завершення випасання принаймні частину недоїдених куртин або невеликих чагарників необхідно викошувати.
- Видалення експансивних або інвазійних чагарників і дерев на ділянках у осінньо-зимовий період із подальшим вилученням біомаси. Після видалення чагарників необхідно контролювати появу порослі шляхом косіння, зрізання або випасання кіз.
- Видалення експансивних та чужорідних інвазійних видів рослин способами, що відповідають біологічним особливостям конкретного виду.
- Не допускається додаткове заліснення ділянок, розорювання або знищення оселищ унаслідок будівництва.
- Косіння доцільно проводити з урахуванням дозрівання насіння бажаних пізньоквітучих видів (наприклад, не скошувати всю площу одночасно, залишати нескошені смуги або змінювати ділянки косіння щороку). Мозаїчне косіння також сприяє збереженню ділянок для розмноження та завершення життєвого циклу видів; наприклад, під час першого косіння викошується приблизно 70 % площі, решта використовується для випасання. Такий підхід також є сприятливим для комах.
- Мульчування — допускається лише як допоміжний метод відновлення рослинних угруповань не частіше одного разу на п'ять років і не може застосовуватися як регулярний спосіб управління.
- У разі тривало занедбаних ділянок із масовим поширенням небажаних видів рослин необхідно здійснювати відновлювальні заходи, які включають не лише видалення чагарників і дерев, але й косіння у період початку цвітіння небажаних видів для

⁶ Велика умовна голова худоби (приблизно 500 кг живої маси, еквівалент однієї корови)

ефективнішого їх пригнічення. Також доцільно проводити повторні косіння протягом року з метою регулярного вилучення біомаси та ослаблення особин небажаних видів.

- Запобігання штучному залісненню.
- Контрольоване випалювання за необхідності та можливості — у осінньо-зимовий або ранньовесняний період. У межах як відновлювального, так і регулярного управління, у разі нестачі ресурсів для косіння або випасання, може застосовуватися добре спроектоване регульоване випалювання ретельно відібраних ділянок. Основною метою цього чутливого заходу є видалення відмерлої біомаси, що накопичується на ділянці, змінює структуру оселища та сприяє поширенню сильних конкурентних видів. Втім, реалізація цього заходу можлива лише після врегулювання правових аспектів, адже на сьогодні контрольоване випалювання заборонене, тому першочерговим кроком є створення належної нормативно-правової бази.

ДОДАТОК 2 – Керівні принципи для типів оселищ 7110 та 7120

Natura 2000 (тип оселища Додатка I): Активні верхові (оліготрофні) болота; Деградовані верхові (оліготрофні) болота, ще здатні до природного відновлення.

Резолюція № 4 Бернської конвенції: X04 Комплекси верхових боліт.

Номенклатура, що використовується в Україні (НКБУ): Б4.1 Олігомезотрофні сфагнові болота.

Екологія та поширення (за НКБУ)

Оліготрофні верхові болота та високогірні торфовища, що формуються на вододілах і в пониженнях рельєфу на кислих ґрунтах із застійним зволоженням і низькою трофністю. Поліська підпровінція Східноєвропейської (Сарматської) провінції, а також Східнокарпатська підпровінція та Альпійсько-Карпатська гірська провінція.

Загрози

Осушення водно-болотних угідь для потреб лісового господарства або сільського господарства, видобування торфу. Евтрофікація, спричинена глобальним випадінням азоту, спонтанне пересихання внаслідок підвищення температур і збільшення тривалості посушливих періодів, що зумовлює зростання евапотранспірації та, відповідно, зниження рівня ґрунтових вод. Заліснення та забудова.

Принципи управління та збереження

- Активні верхові болота є первинним безлісним оселищем, що сформувалося та зберігається без будь-якого втручання людини у довгостроковій перспективі (післяльодовиковий період). Тому добре збережені верхові болота не потребують регулярних заходів управління, а лише суворої охорони — без будь-якого втручання, яке може змінити структуру оселища та його водний режим.
- Не допускається зміна водного режиму в буферній зоні достатньої ширини.
- Якщо період посухи призводить до поширення деревної рослинності або будь-яких інших експансивних чи навіть інвазійних видів рослин, їх необхідно видаляти, а площу відкритого болота підтримувати або відновлювати до початкового розміру у короткостроковій перспективі. Для цього доцільно мати актуальні аерофотознімки (геоприв'язані) для подальшого порівняння.
- Оскільки рівень ґрунтових вод є критично важливим для сприятливого стану збереження оселища, цьому показнику слід приділяти регулярну увагу.
- У разі деградованих (осушених або відпрацьованих) боліт відновлення рівня ґрунтових вод і, за потреби, напрямку водного потоку є ключовим для успішної ренатуралізації оселища. З огляду на значну варіабельність минулого антропогенного впливу та місцевих умов, слід розробляти індивідуальні, прив'язані до конкретної ділянки проекти відновлення з метою відновлення рівня води в межах оселища та його буферної зони і припинення ерозійних процесів на конкретній ділянці. Цільовий середній рівень ґрунтових вод має бути поблизу або вище поверхні болотної рослинності протягом більшої частини року. Сезонні коливання не повинні перевищувати 20 см, і лише

протягом дуже коротких періодів можуть становити 10–15 см нижче поверхні (Anonymous, 2018).

- Водночас необхідно визначити причини деградації боліт, усунути їх та, за можливості й доцільності, ліквідувати.
- Існує багато успішних прикладів сучасних проєктів відновлення боліт (наприклад, <https://life.npsumava.cz/en>).

ДОДАТОК 3 – Керівні принципи для типу оселища 7230

Natura 2000 (тип оселища Додатка I): Лужні низинні болота

Резолюція № 4 Бернської конвенції: D4.1 Багаті болота, включаючи евтрофні високотравні та карбонатні болота.

Номенклатура, що використовується в Україні (НКБУ): Б2.1.1 Осокові карбонатні болота без сфагнових мохів, Б2.1.2 Карбонатні болота зі сфагновими мохами

Екологія та поширення (за НКБУ):

Мезоевтрофні та мезотрофні болота у заплавах малих річок і реліктових долинах із торфово-глейовими ґрунтами з неглибоким заляганням ґрунтових вод, часто з поверхневим затопленням, із реакцією ґрунтового розчину від слабколужної до нейтральної (рН = 5,5–7,5) та високим вмістом кальцію. Поліська підпровінція Східноєвропейської лісової провінції, а також Альпійсько-Карпатська гірська провінція.

Загрози

Осушення водно-болотних угідь. Евтрофікація та загальна зміна хімічного складу, спричинені глобальним випадінням азоту, кислотними дощами та застосуванням добрив у сільському господарстві. Поширення чужорідних видів у рослинних угрупованнях, зокрема видів із високим інвазійним потенціалом, заліснення.

Принципи охорони та управління

Лужні низинні болота є надзвичайно чутливими до змін водного режиму у ширшому оточенні, а також до змін хімічного складу ґрунтових вод. Тому увага та зовнішнє управління гідрологічним режимом є необхідними для підтримання оселища у доброму стані. У випадку, якщо кислотні дощові води становлять загрозу, незначне поверхнєве відведення дощової води може допомогти запобігти деградації оселища.

- Регулярне управління слід здійснювати шляхом ручного косіння або з використанням легкої техніки, адаптованої до цього чутливого оселища. Найбільш придатний період — кінець літа, коли рівень ґрунтових вод зазвичай нижчий, ніж на початку року. Залежно від конкретних умов ділянки, заходи управління слід проводити щороку або один раз на два–три роки. У разі регулярного управління оселище ніколи не повинно бути повністю скошеним: $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ площі слід залишати нескошеною та косити наступного року, тоді як площу, скошену попереднього року, можна залишати без втручання. Біомасу завжди слід видаляти з ділянки протягом кількох тижнів. У деяких випадках або на ділянках із рослинністю, де домінують мохи, для підтримання оселища у сприятливому стані може бути достатнім лише нерегулярне ручне видалення відмерлої біомаси наприкінці осені / взимку / на початку весни.
- Дуже екстенсивний випас також може використовуватися як альтернатива косінню. Інтенсивність випасу, строки його проведення та частоту, а також породи худоби необхідно визначати дуже обережно, оскільки оселище є вразливим і чутливим до витоупування. Водночас певне слабке порушення може створювати можливості для поширення деяких уразливих видів.

- Відновлювальне управління зазвичай полягає у належним чином спланованому розчищенні чагарників або дерев з урахуванням особливостей оселища. Такі роботи слід проводити взимку по мерзлій поверхні ґрунту, щоб не пошкодити крихку структуру оселища. Відновлення рівня ґрунтових вод шляхом перекриття каналів та інші спеціалізовані заходи відновлення (часте — двічі на рік — косіння або одноразове мульчування домінантних видів, таких як *Phragmites communis* або *Molinia* spp., видалення верхнього шару ґрунту) повинні пропонуватися на основі детального розуміння умов конкретної ділянки.

ДОДАТОК 4 – Керівні принципи для типу оселища 92A0

Natura 2000 (тип оселища Додатка I): 92A0 Вербово-тополеві галерейні ліси з *Salix alba* та *Populus alba*/не зазначені в НКБУ

Резолюція № 4 Бернської конвенції: G1.11 Прирічкові вербові ліси

Номенклатура, що використовується в Україні (НКБУ): Д1.6.1 Заплавні вербові і тополеві ліси

Екологія та поширення (за НКБУ):

Оселище сформоване деревними видами, здатними витримувати часті та тривалі затоплення. Одним із головних чинників їх розвитку є значне щорічне відкладання наносів, що відбувається внаслідок весняних паводків. Біотопи формуються на важких, багатих на поживні речовини, глибоких суглинисто-болотних або піщано-суглинистих дерново-глейових ґрунтах, переважно вздовж берегів великих рівнинних річок, у заплавах.

Оселище поширене на півдні України (басейн Чорного моря), зокрема вздовж р. Дніпро.

Загрози

Зміна водного режиму (відсутність більш-менш регулярних затоплень, будівництво нових або реконструкція існуючих дамб без проведення належної оцінки впливу на довкілля), перетворення на лісові плантації чужорідних видів або (тополевих) гібридів, інтенсивне ведення лісового господарства, видобування гравію або піску, спонтанна інвазія чужорідних видів.

Принципи охорони та управління

- Старовікові ліси, особливо ліси з різноманітною вертикальною структурою, природним видовим складом і наявністю мертвої деревини та старих дерев віком понад 80 років або з діаметром стовбура на висоті грудей понад 80 см, повинні залишатися без втручання. У разі появи інвазійних видів рослин у таких деревостанах заходи управління можуть застосовуватися лише щодо цих видів.
- Стихійно сформовані угруповання з природним видовим складом мають зберігатися на достатньо великих площах без проведення будь-якого втручання.
- Будівництва нових лісових доріг у межах території Natura 2000 слід уникати.
- Видобування піску або гравію на території Natura 2000 не допускається.
- У межах території Natura 2000 не слід висаджувати чужорідні (включно з гібридами) деревні види; перевагу слід надавати природному поновленню.
- Санітарні рубки аборигенних деревних видів слід уникати.
- У разі суцільних масивів господарських лісів площею понад 50 га найстаріші ділянки (якщо їхній вік перевищує 80 років), що становлять щонайменше 20 %, повинні бути вилучені з будь-якої лісгосподарської діяльності (режим вилучення з користування). Такі деревостани можуть з часом «переміщуватися» в межах території за умови, що їхня загальна частка не зменшується нижче 20 %. Або: частка лісів віком понад 80 років має залишатися такою ж, як на момент визначення меж території Natura 2000.
- Ведення лісового господарства має здійснюватися без суцільних рубок. Щонайменше 15 стиглих дерев (найбільших, зазвичай у невеликих групах, що представляють усі

деревні види, наявні в конкретному деревостані — для природного поновлення) на гектар слід залишати для природного старіння, відмирання та подальшого розкладання.

- У разі масштабних порушень (вітровалів), що виникають на ділянках, визначених для активного ведення лісового господарства, слід залишати не менше 40 м³ деревини (стовбурів/дерев) на гектар для природного розкладання.
- Інвазійні чужорідні види дерев і чагарників (а за можливості й ефективності — також недеревні рослини) повинні бути об'єктом активних заходів управління, спрямованих на їх видалення.
- Водний режим (регулярні затоплення, рівень ґрунтових вод) як ключовий чинник підтримання вербово-тополевих заплавлених лісів у сприятливому стані збереження має враховуватися під час розроблення планів управління або проєктування необхідних природоохоронних заходів.
- Якщо збереглися ознаки традиційних екстенсивних форм господарювання (галявини, дерева зі сформованою кроною внаслідок обрізування), їх можна відновлювати (наприклад, обрізування крон, лісовий випас, порослеве господарство).

ДОДАТОК 5 – Керівні принципи для типів оселищ 9110 та 9130

Natura 2000 (типи оселищ Додатка I): 9110 Букові ліси *Luzulo-Fagetum*, 9130 Букові ліси *Asperulo-Fagetum*

Резолюція № 4 Бернської конвенції: G1.6 Букові ліси

Номенклатура, що використовується в Україні (НКБУ): Д1.1.3 Ацидофільні букові ліси, Д1.1.2 Центральноевропейські нейтрофільні букові ліси

Екологія та поширення (за НКБУ):

Д1.1.3 – Букові ліси на бідних кислих ґрунтах різного складу. У Карпатах займають значні площі, трапляються на різних висотах, частіше у верхній частині лісового поясу. Зрідка трапляються на рівнині.

Д1.1.2 – Букові ліси на багатих слабокислих і нейтральних ґрунтах (рН 5,8–6,8). Найпоширеніший біотоп Карпат. Менші площі також трапляються на рівнині на північ, включно з Розточчям і Кременецькими горами, на схід — до Товтрового кряжу.

Загрози

Вирубування у старовікових лісах.

Суцільні рубки, створення після вирубування нових лісових насаджень з іншим складом порід, відмінним від букових лісів.

Фрагментація лісових оселищ, відсутність мертвої деревини (як стоячої, так і лежачої).

Принципи охорони та управління

- Первинні та старовікові ліси⁷ мають бути закартовані та перебувати під суворою охороною із застосуванням режиму невтручання.
- Слід уникати будівництва нових лісових доріг (будь-яких лінійних об'єктів або діяльності, що потребує зміни/порушення поверхні ґрунту).
- У разі суцільних масивів господарських букових лісів площею понад 1 000 га найстаріші ділянки (віком понад 150 років), що становлять щонайменше 10 %, повинні бути вилучені з будь-якої лісгосподарської діяльності (режим вилучення з користування). Такі деревостани можуть з часом «переміщуватися» в межах території за умови, що їх загальна частка ніколи не зменшується нижче 10 %. Або: частка лісів віком понад 150 років має залишатися такою ж або більшою, ніж на момент визначення меж та надання статусу території Natura 2000.
- 30 % оселища в межах відповідної території повинно вестися за принципами вибіркового рубок. На решті площі слід застосовувати поступові рубки із щонайменше двома фазами заготівлі деревини (зазвичай трьома). Після завершальної фази рубки щонайменше 15 стиглих дерев (найбільших, зазвичай у невеликих групах, що представляють усі деревні види, наявні в конкретному деревостані) на гектар слід залишати для природного старіння та подальшого розкладання. Суцільні рубки можуть застосовуватися лише у

⁷ https://environment.ec.europa.eu/publications/guidelines-defining-mapping-monitoring-and-strictly-protecting-eu-primary-and-old-growth-forests_en

виняткових випадках (поза межами оселищ видів Червоної книги) і їх площа не повинна перевищувати 0,2 га.

- У разі штучного лісовідновлення дозволяється використовувати лише деревні види, що відповідають типу оселища та початковому видовому складу деревостану.
- У разі масштабних порушень (вітровалів), що виникають на ділянках, визначених для активного ведення лісового господарства, слід залишати не менше 40 м³ деревини (стовбурів/дерев) на гектар для природного розкладання.
- Інші види лісогосподарської діяльності, не описані вище, повинні здійснюватися відповідно до національного законодавства (Лісового кодексу).

ДОДАТОК 6 Зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*)

Екологія та поширення

Вид широко поширений у Північній, Центральній, Східній та Південно-Східній Європі, на заході — до Норвегії та південно-західних Альп, а на сході — через Азію до острова Сахалін на узбережжі Тихого океану. На значній частині свого ареалу став рідкісним і перебуває під загрозою зникнення.

Зростає розсіяно на карбонатних ґрунтах, переважно в різних типах (світлих) лісів (як широколистяних, так і соснових), а також на узліссях і у відкритих чагарникових угрупованнях; у деяких випадках може траплятися також у степових луках і на луках.

Загрози

Зміна традиційних форм господарювання; заліснення, суцільні рубки та лісовідновлення у лісах, що є оселищами виду; вилучення рослин із природних місцезростань.

Принципи охорони та управління

- Оскільки діапазон оселищ *Cypripedium calceolus* може бути досить широким (мезофільні та сухі луки, чагарникові угруповання, ліси), завжди слід застосовувати індивідуальний підхід до управління, прив'язаний до конкретної ділянки, на основі оцінки життєздатності відповідної популяції та загроз, зафіксованих і/або очікуваних на конкретній території.
- Достатня кількість розсіяного світла є критично важливою як для життєздатності рослин, так і для структури оселища. У разі надлишку світла інші трав'янисті рослини, чагарники та дерева зазвичай починають активно розростатися і затінювати рослини *Cypripedium calceolus*. За умов замкненого деревного намету з надто слабким освітленням рослини слабшають, припиняють цвісти і поступово можуть зникати. Водночас у деяких випадках рослини можуть досить тривалий час зберігатися навіть за несприятливих умов.
- Це означає, що для лісових популяцій неприйнятними є суцільні рубки або інші втручання, які різко змінюють умови оселища.
- Будь-які лісогосподарські заходи в межах оселищ *Cypripedium calceolus* повинні обґрунтовуватися поточним станом його популяції — необхідне обережне та поступове видалення дерев і чагарників у зимовий період для підтримання або покращення умов оселища.
- Для позалісових популяцій рекомендується проводити косіння наприкінці літа або випас (після досягання насіння) чи лише видалення відмерлої біомаси восени або на початку весни, а також запобігати спонтанному формуванню густих чагарникових заростей або лісу.

ДОДАТОК 7 Балабан (*Falco cherrug*)

Статус: Червона книга України: вразливий; Червоний список МСОП: під загрозою зникнення (BirdLife, 2021); Додаток II Бернської конвенції; Додаток I Пташиної директиви.

Екологія та поширення

Балабан є одним із видів хижих птахів євразійської степової зони, що перебувають під найбільшою загрозою зникнення.

Трапляється в лісостеповому та степовому поясах Євразії (від Паннонського регіону через Україну, південь Росії та Туреччину до Монголії та Тибету). За останні сорок років відбулося різке скорочення чисельності в основних районах поширення в Азії та степових районах Східної Європи, головним чином через браконьєрський відлов балабанів для соколиного полювання та зміни у землекористуванні. За оцінками, чисельність скоротилася щонайменше на 50 % в межах усього ареалу.

В Україні трапляється у степовій та лісостеповій зонах. Узимку може спостерігатися в Криму. У другій половині XX століття чисельність в Україні зменшувалася, в окремі роки становила не більше 50 пар. Станом на 2009 рік чисельність на території України досягала щонайменше 250–300 пар.

Балабани з'являються поблизу гнізд наприкінці лютого — на початку березня. Місця гніздування є постійними. Гніздяться переважно на опорах магістральних ліній електропередач, у Криму також на важкодоступних скелях, глинистих і вапнякових урвищах. Гніздування на деревах спостерігається рідко. Використовують гнізда інших птахів, найчастіше круків, або відкладають кладку на скельних виступах. Яйця відкладають наприкінці березня — на початку квітня. У кладці 2–5 яєць. Насиджування триває близько 30 днів. У виводках 1–5 пташенят, які вилітають із гнізда у червні. Осіння міграція відбувається у жовтні–листопаді.

Найхарактернішою здобиччю традиційно були ховрахи (поширення балабана майже повністю збігається з поширенням азійських та європейських видів ховрахів). Через депресію популяцій гризунів останнім часом основу живлення становлять граки, шпаки, голуби та інші птахи, при цьому інші дрібні гризуни залишаються важливою додатковою складовою раціону.

Загрози

- Інтенсивне та масштабне сільськогосподарське виробництво, що призводить до втрати оселищ і різкого скорочення кормової бази
- Отруєння, відстріл і відлов для соколиного полювання (незаконний вилов самиць і вилучення пташенят із гнізд)
- небезпечні незахищені опори високовольтних ліній електропередач, зіткнення з вертикальними перешкодами
- Нестача придатних місць для гніздування
- Турбування у період гніздування (з лютого до кінця червня)
- Широке застосування біоцидів (переважно родентицидів)

Принципи охорони та управління

- Охорона постійних місць гніздування (для особин, що гніздяться на деревах — заборона вирубування гніздових дерев і рослинності в їх безпосередній близькості), створення нових місць гніздування (зокрема встановлення штучних платформ або гніздових ящиків на електроопорах) та забезпечення їх належного утримання
- Проведення детального моніторингу, спрямованого на пошук гнізд з метою можливого усунення факторів турбування та браконьєрства
- Запобігання турбуванню (лісогосподарські роботи, видобування корисних копалин, туризм тощо) на відстані до 200 метрів від зайнятого гнізда (з лютого до кінця червня)
- Усунення ризику ураження електричним струмом і зіткнення з вертикальними перешкодами — технічна модернізація конструктивних елементів ліній електропередач, встановлення світловідбивних захисних елементів, прокладання кабельних ліній під землею
- Підтримка екстенсивного ведення сільського господарства на відкритих територіях (створення перелогів та інших придатних ділянок для дрібних ссавців, які є складовою кормової бази балабана, екстенсивні пасовища тощо)
- Підвищення обізнаності населення та боротьба з браконьєрством, отруєнням і незаконною торгівлею
- Запобігання застосуванню біоцидів, особливо родентицидів